

בעין המחשבה

הנחיות לדרכי הערונה במחשבת ישראל

חוזר מפמ"ר מחשבת ישראל ממי'

משרד החינוך התרבות והספורט ■ המזכירות הפדגוגית
אגף המפמ"רים ■ הפיקוח על הוראת מחשבת ישראל ממי'

ירושלים, ה'תשס"ד / 2004

ציור העטיפה – הכומר מרי, 1968, רנה מגריט
– – התבונן כמה נפלא הוא הדבר הזה – – כי הדבר שהוא בעל שני פנים – – ראוי
שיהיה פשוט נאה ככסף וראוי שיהיה תוכן יותר נאה – – כזהב לגבי הכסף – –
(רמב"ם, פתיחה למורה נבוכים)

כתיבה, ריכוז ועריכה

צילה מירון-אילן – מפמ"ר מחשבת ישראל
אריאל אביב – התיכון המסורתי בירושלים, רכז הדרכה של מחשבת ישראל
עליזה אשד – צוות מחשבת ישראל

בהכנת ההנחיות **לכתיבת עבודות** השתתף צוות מורים:

מרטין ססלר – בית ספר מעלה הבשור ובית יציב בבאר-שבע (מרכז הצוות)
זמירה בן יוסף – בית-ספר מעלה הבשור
ישי רכניץ – תיכון מקיף ח', באר-שבע

עריכת לשון אריאל אביב

עיצוב גרפי ארט פלוס

הוצאה לאור מח' הפרסומים, משרד החינוך

תוכן העניינים

6 / חוזר מפמ"ר מחשבת ישראל

מבוא / 7

היערכות לבחינות הבגרות תשס"ד / 7

הערכה חלופית / 8

פרסומים חדשים / 8

השתלמויות והנחייה / 9

תכניות מ"א חדשות להכשרת מורים / 10

מפגש תלמידי מגמות מחשבת ישראל – דתיים וחילוניים / 10

מחשבת ישראל באינטרנט / 11

הקצאת שעות – תשס"ה / 11

14 / הנחיות להכנת שאלון בחינת-בגרות במחשבת-ישראל

מבוא / 15

1. כללי / 17

2. עמוד השער של השאלון / 17

3. מבנה השאלון / 18

4. תוכן השאלון / 19

5. ניקוד השאלון / 19

6. ניסוח השאלות / 20

7. צורה חיצונית / 20

8. תשובון (מחווון) / 21

24 / הנחיות לכתיבת עבודה במחשבת ישראל

מבוא / 25

א. מהי עבודה במחשבת ישראל? / 26

ב. כללים סטנדרטיים לכתיבת העבודה / 27

1. כללי / 27

2. מבנה העבודה / 27

3. היקף העבודה / 29

- ג. שלבי כתיבת העבודה / 29
1. בחירת נושא וניסוח שאלת חקר / 30
 - הרכבת רשימת נושאים / 30
 - ניסוח שאלת החקר / 31
 2. איסוף החומר ומיונו / 33
 - הבחנה בין ספרות מקור לספרות עיון ומחקר / 34
 3. כתיבת ראשי פרקים / 36
 4. הגשת הצעה ומשוב עליה / 37
 5. כתיבת העבודה / 38
 - יישום מיומנויות למידה במחשבת ישראל / 38
 6. הצגת רפראט / 41
 7. דרכי הערכה / 41
 - מחוון להערכת עבודות חקר של התלמיד / 42

ארון הספרים היהודי –

הצעה למדף מחשבת ישראל של ספריית בית-הספר / 44

חוזר מפני"ר

מחשבת ישראל

חבוא

לשמחתנו, גם בשנת לימודים זו נמשכת התנופה בלימודי מחשבת ישראל בכתי הספר הממלכתיים בכל רחבי הארץ. רבים משלבים מקצוע זה הן בשכבות גיל שלמות, והן כמקצוע בחירה וכלימודי מגמה לבגרות.

כזכור, לימוד מחשבת ישראל ברמת 5 יח"ל מוכר על-ידי האוניברסיטאות כ**מקצוע מן התרבות הכללית**, ובנוסף מוענק ללומדיו ברמה מוגברת. תכנית הלימודים במחשבת ישראל היא מודולרית, ומאפשרת במסגרתה שילוב תחומי דעת נוספים העומדים בזיקה לתרבות ישראל.

בחזור זה נתייחס לעניינים הבאים:

היערכות לבחינות הבגרות, הערכה חלופית, חומרי לימוד ופרסומים חדשים, השתלמויות והנחייה, תכניות מ"א חדשות, מפגש תלמידי מגמות מחשבת ישראל דתיים וחילוניים, אתר אינטרנט.

כמו כן, כדי להדריך מורים בהכנת בחינת הבגרות ובהנחיית תלמידים בכתיבת עבודה, אנו מצרפים בחזור זה קובץ **הנחיות לכתיבת בחינות בגרות וקריטריונים לכתיבת עבודות חקר** (הערכה חלופית), אשר ילוו את עבודתנו גם בשנים הבאות.

קובץ הנחיות זה הוכן בידי צוות מורים מנוסים, ואנו מקווים כי הוא יסייע בידי המורים בשדה, ויתרום לגיבוש דרישות בסיסיות ואחידות לדרכי ההערכה במחשבת ישראל ולהתאמתן למאפיינים הייחודיים של תחום הדעת.

היערכות לבחינות הבגרות תשס"ד

בחינות הבגרות בכל הרמות הן בחינות בית-ספריות באישור מפמ"ר. בחינות אלה מחוברות על-ידי המורים המלמדים, ועוברות תהליך של בדיקה ואישור על-ידי משרד החינוך. כדי לשפר את הטיפול בבחינות הרבות המגיעות לאישורנו, אתם מתבקשים להקפיד על ההנחיות המצורפות בחזור זה.

- הבחינה תכלול שאלון לתלמיד ומחווה (תשובון).
- השאלון והמחווה המוגשים לבדיקה יודפסו ברווח כפול.

- על הבחינה להגיע אל: אריאל אביב, מרכז בחינות הבגרות במחשבת ישראל, האגף לפיתוח ולתכנון תכניות לימודים, רח' פארן 7, ירושלים 91911.
- מועד אחרון להגשת הבחינות לאישור נשלח בחוזר לכל המורים למחשבת ישראל.

הקפדה על הנחיות אלה תאפשר לכם ולנו לעבור את תהליך אישור הבחינה, על שלביה השונים (ניסוח טיוטה, תיקונים וכו'), בצורה יעילה ומשמעותית.

מורים המבקשים להיעזר בדוגמאות לבחינות בגרות או לקבל ייעוץ בתהליך כתיבת הבחינה מוזמנים לפנות אלינו בטלפון 02-5601120 או 02-5601199 או בפקס 02-5601001.

הערכה חלופית

כפי שפרסמנו בעבר, אנו שבים ומדגישים כי כתיבת עבודה כתחליף לבחינה (הערכה חלופית) אפשרית רק מיחידה שלישית ואילך, כלומר: רק לאחר שהתלמידים רכשו את הבסיס ההכרחי, שהעניק להם ידע, כלים ומיומנויות החיוניים לכתיבת עבודה.

כאמור, בחוזר זה מצורף קובץ הנחיות וקריטריונים לכתיבת עבודת חקר במחשבת ישראל. אנו מקווים שאלה יסייעו בידי המורים המנחים.

פרסומים חדשים

חומרי למידה לתלמיד ולמורה

עד סוף שנת הלימודים עתיד לצאת על-ידי מכון הרטמן הספר "מעגלי שייכות" העוסק במעגלים שונים של זהות יהודית. הספר מתאים להוראה בחטיבה העליונה ומוכר כיחידת לימוד אחת במחשבת ישראל.

בשנת הלימודים הבאה אנו מקווים שיתפרסמו גם הספרים האחרים עליהם אנו שוקדים בימים אלה:

את שאהבה נפשי – על אהבת אישה ואהבת אלוהים במחשבת ישראל;
יחיד, חברה וצדק חברתי; משבר האמונה בעת החדשה.

אנו מודעים לציפייה לספרים אלה, ומודים מקרב לב למורים הרבים המלמדים פרקים נבחרים מתוכם. התנסותם מספקת לנו משוב ומאפשרת לנו להוציא תחת דינו מוצרים ראויים.

עוד יצא באחרונה על-ידי "בית יציב" בכאר שבע תקליטור מחשב: **הבחירה החופשית** שליקט וערך מרטין ססלר. בתקליטור מוצג מבחר טקסטים ויצירות אומנות ממקורות ישראל ומן ההגות הכללית. התקליטור מלווה ב"מדריך למורה" ומאפשר העשרת הלמידה בסביבה מתוקשבת.

דפי לימוד

בשנה החולפת הפקנו ארבעה גיליונות של **חלונות חג במחשבת ישראל**. ראש השנה ויום כיפור; חנוכה; ט"ו בשבט; פורים. דפים אלה העשירו את הוראת מחשבת ישראל לקראת חגים ומועדים שונים בלוח השנה העברי. לשמחתנו, המשובים שקיבלנו היו נלהבים ומעודדים, והעידו על הצורך הקיים בשדה בעיסוק משמעותי וערכי בלוח השנה העברי. בימים אלה יצא גיליון חדש של "חלונות חג" ליום העצמאות, שנושא: **ארץ חדשה-ישנה**.

דף קשר למורה

בקרב נפרסם גיליון חדש [6] של **במחשבה תחילה**. דף הלימוד בגיליון יוקדש לספר הלימוד החדש **"מעגלי שייכות"** ויביא מתוכו מקורות לעיון ולדיון בכיתות ובחדרי המורים. עוד בגיליון, כהרגלנו, הפינות הקבועות: דעה אישית; בחברותא; דברים שקוראים; ועוד.

השתלמויות והנחייה

כמדי שנה מתקיימים מפגשי הנחייה והשתלמויות במחשבת ישראל ברחבי הארץ. נא עקבו אחר הפרסומים במרכזי הפסג"ה באזורכם. מורים המעוניינים בהנחייה מוזמנים לפנות אלינו בפקס: 5601001 – 02.

ביום ראשון, ל"ג בעומר, י"ח באייר תשס"ד, 28 במרץ 2004, יתקיים במכון הרטמן בירושלים יום עיון על ספר הלימוד החדש "מעגלי שייכות". לפרטים נוספים ולהרשמה נא פנו לגב' פנינה שור, טל': 02-5675365.

כמו כן, כמדי שנה, אנו מקווים לקיים בתום שנת הלימודים השתלמות ארצית במחשבת ישראל בכית יציב בכאר-שבע, בימים שלישי עד חמישי, גי'ה' בתמוז תשס"ד, 22-24 ביוני 2004. אנא עקבו אחר חוזרים בנושא או באתר האינטרנט שלנו.

תכניות מ"א חדשות להגשרת מורים

1. נוסף לתכניות קיימות, יצא לפני כשנה משרד החינוך בקול קורא לאוניברסיטאות לכינון מסלולים ייחודיים להכשרת מורים במחשבת ישראל. בעקבות זאת נפתחו השנה תכניות מ"א חדשות בשלוש אוניברסיטאות: אוני' חיפה, אוני' בר-אילן ואוני' בן גוריון.
 2. המורים בתכנית להתחדשות לימודי היהדות במכון הרטמן לומדים מהשנה לתואר מ"א בחוג לפילוסופיה יהודית באוניברסיטת תל-אביב.
 3. בוגרי המחזור הראשון של תכנית רביבים למצטיינים באוניברסיטה העברית בירושלים מסיימים השנה את לימודיהם, לאחר שלמדו לתואר מ"א במחשבת ישראל ובמקרא והתנסו במסגרת לימודיהם בשעות רבות של הוראת יהדות בבתי ספר שונים.
- לקראת שנת הלימודים תשס"ה אני פונה למנהלים לקלוט את בוגרי התוכנית, ובטוחה כי כישוריהם הייחודיים בצד המוטיבציה הגבוהה שלהם יתרמו רבות לפני ההוראה בכית הספר.

מפגש תלמידי מגמות מחשבת ישראל – דתיים וחילוניים

גם השנה אנו ממשיכים במסורת שנפתחה בשנה שעברה, ומפגישים תלמידים ממגמות מחשבת ישראל בחינוך הממ', בינם לבין עצמם ובינם לבין תלמידים דתיים.

בראשית פברואר התקיים במכון הרטמן בירושלים יום עיון לכ-200 תלמידים מבתי-ספר מכל רחבי הארץ.

יום העיון עסק בנושא: זהות יהודית ישראלית, וזימן מפגש בלתי אמצעי בין תלמידים דתיים וחילוניים, שעסקו במקורות יהודיים מגוונים.

אנו מקווים כי יום זה והבאים אחריו יתרמו להרחבת השיח התרבותי ולקידום ההבנה וההידברות בתוכנו.

מחשבת ישראל באינטרנט

אתר האינטרנט של מחשבת ישראל ממי' מתרחב והולך. כיום נמצאת בו בעיקר תכנית הלימודים, ובימים אלה נוספים בו קישוריות וכן חומרי למידה והעשרה, פרסומים, הצעות דידקטיות, ועוד. אנו מצפים כי בעתיד יהיה האתר איטראקטיבי, ישמש במה לדיאלוג בין מורי המקצוע וייתן להם מענה בזמן אמת. בדבר פרטים, פנו לרכז המיחשוב של מחשבת ישראל: משה חסיד טל: 03 – 5772036

הקצאת שעות – תשס"ה

מתוך סל שעות להוראת מחשבת ישראל במחוזות השונים בתשס"ה יוקצו השעות כלהלן: 90% לבתי ספר המכינים לבגרות במחשבת ישראל, 10% לבתי ספר שיציגו תכניות חדשניות ויצירתיות במחשבת ישראל. מנהלים מעוניינים מוזמנים להגיש בקשה מפורטת: **לא יאוחר מיום שני י"א בסיון התשס"ד, 29 באפריל 2004.**

החוזר מיועד להיות הקשר שלי עם המנהלים, רכזי המקצוע והמורים למחשבת ישראל. אודה לכם על הערות, הארות ורעיונות.

המען: אגף לתכנון ופיתוח תכניות לימודים,
רח' פארן 7, ירושלים 91911
טל. 02-5601120/99 פקס. 02-5601001
e mail: tzilami@int.gov.il

בברכה,

צילה מירון-אילן

המכמ"ר על הוראת מחשבת ישראל ממי'

העתקים: פרופ' יעקב כץ, יו"ר המזה"פ
גבי לאה רוזנברג, סמנכ"לית ומנהלת המינהל הפדגוגי
גבי חנה נאמן, מנהלת האגף לחינוך ע"ס
גבי רחלה שיפר, מנהלת אגף בחינות
מר אברהם זוכמן, מנהל אגף מכמ"רים
מנהלי מחוזות
מפקחי בתי"ס ע"ס

הנחיות

בחירת-בגרות

להצנת שארון

חבוא

בטרם תכתבו את שאלון ותשובון (מחווון) הבחינה, נא עיינו היטב בסעיפים הבאים, ותנו עליהם את הדעת בעת הכתיבה. בתום הכנת השאלון והתשובון, בדקו אותם שוב על פי הסעיפים השונים, לצורך וידוא ובקרה.

בדיקת השאלון על-ידי משרד החינוך תיעשה גם היא, בין היתר, לפי קריטריונים אלו. את השאלון והתשובון, מודפסים ברווח כפול, שלחו אל צוות מחשבת ישראל במשרד החינוך לשם בדיקתם ואישורם.

לצורך הנוחות, ההנחיות בחוברת כתובות בלשון זכר, אך מתייחסות לשני המינים.

על השאלון והתשובון כאחד להגיב לא יאוחר מהמועד שמתפרסם בחוזר מפי"ר.

בדואר אֵל:

רכז בחינות בגרות
צוות מחשבת ישראל
משרד החינוך
האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים
רחוב פארן 7
ירושלים 91911

בדואר אלקטרוני: tzilami@int.gov.il

אין לשלוח את השאלון בפקס, אלא אם כן הדבר תואם עמנו מראש.
לפרטים ולבירורים נוספים נא התקשרו: 02-5601120/99.

תהליך בדיקת השאלון ואישורו עשוי לכלול הערות, אשר יחייבו אתכם לתיקונים. ככל נוסח מתוקן שאתם שולחים יש לציין שזהו **נוסח מתוקן** (טיוטה שנייה, שלישית, וכו') בצרוף תאריך. רק הנוסח המתוקן הסופי ייחשב כנוסח מאושר לבחינה.

בתום התהליך, יישלח לבית הספר **טופס אישור שאלון בחינת בגרות**, שאותו יש לצרף בכוא העת לטופס דיווח הציונים למחלקת הבחינות.

מומלץ לחבר את בחינת המתכונת רק לאחר אישור בחינת הבגרות, כך שהיא תשקף ככל האפשר את מבנה בחינת הבגרות ורמתה.

פרטי בית הספר

שם ביה"ס _____

יישוב _____

כתובת ביה"ס _____

טלפון _____ פקס' _____

שם המנהל _____

פרטי השאלון/ים

הנושאים	כיתה	סמל שאלון

מחבר/י השאלון/ים

שם	כתובת פרטית	טלפון בבית	טלפון סלולרי

תאריך _____ חתימת מנהל ביה"ס וחותרת ביה"ס _____

1. כללי

- 1.1 בהכנת השאלון והתשובון יש לקחת בחשבון הערות ולקחים משנים קודמות.
- 1.2 בשאלון יבוא לידי ביטוי חלק ניכר ומשמעותי ממטרות תכנית הלימודים במחשבת ישראל
- 1.3 משך זמן הבחינה יהיה תואם את המקובל בבחינות הבגרות. לקויי למידה יקבלו אישור מיוחד להארכת זמן על-פי המקובל.
- 1.4 לא יהיו בבחינה שאלות שהופיעו בשאלונים של שלוש השנים הקודמות.

2. עמוד השער של השאלון

על גבי עמוד השער של השאלון יירשמו הפרטים הבאים ברווח הולם ובאירגון גרפי נאות.

- 2.1 שם בית הספר
- 2.2 שכבת גיל (כיתה)
- 2.3 מועד הבחינה (תאריך עברי ולועזי)
- 2.4 שם השאלון: מחשבת ישראל (כללי)
- 2.5 נושאי השאלון
- 2.6 מספר יחידות הלימוד שעליהן הבחינה, **מתוך** סך יח"ל במקצוע
- 2.7 **סמל השאלון**
יחידה ראשונה: 039101
 - 2 יחידות כהשלמה ל-3 יח"ל: 039201
 - 2 יחידות כהשלמה ל-5 יח"ל: 039202
 - 2 יחידות **מיזם** כהשלמה ל-5 יח"ל: 039203
- 2.8 **משך זמן הבחינה:**
 - **שעה ועשרים דקות** – לשאלון על היקף יחידת לימוד אחת
 - **שעתיים ורבע** – לשאלון על היקף שתי יחידות לימוד
- 2.9 חומר עזר (אם מותר. בכל מקרה, דרוש לכך אישור מראש.)
- 2.10 מבנה השאלון תוך אפיון חלקיו (למשל: שאלות נושא, מושגים וכו'), אפשרויות הבחירה שבו וחלוקת הניקוד לכל פרק
- 2.11 רשות: הנחיות כלליות על דרך הכתיבה הנדרשת בתשובות (למשל: תקינות הלשון, הסגנון, התייחסות לנספחים וכו').

3. מבנה השאלון

- 3.1 בראש השאלון עמוד שער מפורט. (ראו סעיף 2.)
- 3.2 מבנה הבחינה יהיה ברור, פשוט במידת האפשר, ויוצג בעמוד השער (פרקי הבחינה, אפשרויות בחירה, ניקוד)
- 3.3 חלקיו השונים של השאלון יהיו מובחנים באופן ברור: לפי סוג השאלות (גדולות/קטנות וכו'), לפי תכנים שונים וכו"ב. לכל חלק תינתן כותרת.
- 3.4 השאלון עשוי להיבנות בדרכים שונות, בהתאם להיקפו, לנושאי הלימוד ולשיטת הלימוד בכיתה.

להלן שני דגמים מרכזיים אפשריים:

- א. **דגם אינטגרטיבי:** בפרקי השאלון ישולבו שאלות מנושאים שונים (כולל אפשרות להשוואות בין נושאים). הפרקים יגובשו לפי סוג השאלות ורמתן, ולא לפי נושאי הלימוד. בבחינה כזו ניתן לכלול: שאלות נושא מרובות סעיפים; שאלות צמודות טקסט; שאלות בקיאות כלליות; מושגים; מובאות; וכו'.
- ב. **דגם נושאי:** כל אחד מפרקי השאלון יתמקד בנושא אחר. בכל אחד מן הפרקים תיתכנה שאלות מסוגים שונים (העמקה, בקיאות וכו'), בהתאם לאופי הלמידה של כל נושא בכיתה, ובלבד שהבחירה בין השאלות באותו פרק תהיה מאוזנת. (ניתן לחלק כל פרק לחלקים שונים, בהתאם לרמת השאלות.)
- דגם כזה מתאים בעיקר לשאלונים על מגוון נושאים רחב, ועשוי להקל על התלמידים את ההתמודדות עם הבחינה.

- 3.5 מספר השאלות והיקפן יעמוד ביחס נאות למשך זמן הבחינה. (שערו את הזמן הדרוש לתלמיד ממוצע להשיב על השאלון. בדקו גם את הזמן שהקדשתם לכתיבת התשובות.)
- 3.6 יש לתת אפשרויות בחירה סבירות הוגנות, אך לא מופרזות. (ככלל, ביחס מקסימלי של 1 מתוך 2.)
- 3.7 שאלות לבחירה באותו פרק יהיו באותה רמת חשיבה והיקף תשובה נדרש, ויביאו לידי ביטוי את אותם סוגי מיומנויות.
- 3.8 השאלות ככדות המשקל יובאו בתחילת השאלון.

4. תוכן השאלון

- 4.1 תכני הלימוד היו מיוצגים בשאלון ביחס התואם את ייצוגם ומשקלם בתוכנית שנלמדה בכיתה.
- 4.2 השאלות ישקפו את התכנים ואת דרכי החשיבה שפותחו בכיתה. (לא מומלץ לדרוש בבחינה משימות שלא תורגלו/נלמדו בכיתה, כגון: UNSEEN).
- 4.3 המבחן יורכב הן משאלות הבוחנות **בקיאות, ידע והבנה** (כ-60%), והן משאלות הבודקות **מיומנויות חשיבה** מגוונות כגון: ניתוח, יישום, היקש וכו' (כ-40%).
- 4.4 מרבית השאלות יתייחסו להוגים ולטקסטים מרכזיים במחשבת ישראל. טקסטים ממקורות חיצוניים והשוואתיים יוצגו בדקה אליהם.
- 4.5 השאלות יתייחסו בעיקר להיבטים הגותיים ורעיוניים במקורות, ולא יתמקדו רק בהיבטים הפורמליים (הלכתיים, משפטיים וכיו"ב) שבהם.
- 4.6 ציטוט נרחב ממקורות (או הפנייה לנספחים) יובאו במידה סבירה, ורק אם הדבר חיוני ומתבקש מאופי השאלה ומן הדרישות לתשובה. (אין להביא מקור עבור שאלה שעיקרה בקיאות והבנה מילולית גרידא של המקור).

5. ניקוד השאלון

- 5.1 נוסף לעמוד השער, גם בראש כל חלק של השאלון יצוינו מבנהו וחלוקת הניקוד בו.
- 5.2 השאלון נבנה על בסיס זיכוי של 100 נקודות, למשיב עליו כהלכה.
- 5.3 הניקוד ניתן בהלימה לנדרש בשאלה.
- 5.4 הניקוד מתחלק בין הפרקים השונים בצורה סבירה. (משקל גדול יותר לשאלת העמקה, ומשקל פחות לשאלות ידע קצרות, מושגים וכיו"ב).
- 5.5 בסוף כל שאלה (או תת שאלה) יצוין הניקוד שניתן לה.

6. ניסוח השאלות

- 6.1 ניסוח הדרישות בשאלה יהיה ברור וחד משמעי.
- 6.2 השאלות יוצגו בעזרת מלות שאלה או הנחיה ממוקדות.
- 6.3 ניסוח השאלה (או הסעיף) יכלול את מרכיב התוכן, שאליו היא מתייחסת. (לדוגמא: אין לשאול "מהם הנימוקים לכך?", אלא יש לפרט: "מהם הנימוקים לעמדתו של שפינוזה בנושא חופש הביטוי?")
- 6.4 בשאלות גדולות – יובא תחילה פתיח המציג את הנושא. הפתיח לשאלה יהיה קצר וענייני, והשאלות שאחריו יהיו קשורות אליו ישירות.
- 6.5 בשאלה הדורשת להביא דוגמאות, הוכחות וכד' – יש לציין במפורש את מספרן הדרוש.
- 6.6 שאלה שמבקשים לגביה היקף מסוים – יצוין מספר השורות או העמודים הדרושים (ולא רק: "בהרחבה" או "בקיצור" וכיו"ב).
- 6.7 אין לגבש מספר רב של הנחיות ברצף באותה שאלה. שאלה המורכבת מכמה הנחיות מובחנות – תפורק לסעיפים שונים. (למשל, אין לשאול: "הסבירו היגד זה, דונו במקורותיו, והשוו אותו ל...")
- 6.8 השאלות ינוסחו בלשון רבים. (אם אתם מתעקשים לנסח את השאלון בלשון זכר – חובה לציין בעמוד השער [בסעיף 2.10] כי השאלות מנוסחות בלשון זכר, אך מכוונות לנכחנים ולנכחנות כאחד.)

7. צורה חיצונית

- 7.1 השאלון יודפס בגופן קריא, ברווח שורה וחצי, ובצורה אסתטית.
- 7.2 השאלון יעבור הגהה מבחינה לשונית.
- 7.3 מקורות מצולמים המובאים בתוך השאלון (או כנספח, כאשר המקורות ארוכים) יהיו ברורים וקריאים (מנוקדים, במידת הצורך).
- 7.4 ההפניה לנספחים תיעשה בגוף השאלה באמצעות מספרים.

8. תשובון (מחווין)

- 8.1 התשובות תהיינה מתומצתות (עדיף בנקודות קצרות), ותשמשנה הן כקנה מידה לבדיקת הבחינות על ידי המורים, והן כאמצעי ביקורת להבנת כוונות השאלה.
- 8.2 התשובה בתשובון תתייחס לכל אחד ממרכיבי/סעיפי השאלה בנפרד.
- 8.3 התשובה תביא את עיקרי הדברים המצופים מן התלמיד, ואין להסתפק בהכנייה לעיקרון כללי או למקור הרלוונטי.
- 8.4 תשובה לשאלה שמבקשת את חוות דעתם/הערכתם של התלמידים – תציין את העקרונות הכלליים שלפיהם תוערך התשובה (למשל, בהירות הטיעון, ביסוסו באופן משכנע וכיו"ב).

הנחיות

לנתיבת עבודה

לא זכיתי באור מן ההפקר
אף לא בא לי בירושה מאבי
כי מסלעי וצורי ניקרתיו
והצבתיו מלכבי
ח"נ ביאליק, תרס"ב

חבוא

תכנית הלימודים במחשבת ישראל מאפשרת ואף מעודדת דרכי הערכה חלופיות, בצד בחינות הבגרות במקצוע ניתן לכתוב עבודות חקר בהיקפים שונים. מהתנסותם של בתי ספר אחדים בכתיבת עבודות במחשבת ישראל עולה פוריותו של אפיק זה, כדרך ביטוי משמעותית להתפתחות האישית של התלמידים, וככלי הערכה נוסף בידי המורים.

כתיבת עבודת חקר במחשבת ישראל מאפשרת לתלמיד ביטוי אישי בתחומי העניין שלו. תהליך הכתיבה פותח צוהר בפני הלומד לחקור בתרבותו בכוחות עצמו ולגלות בה עולמות חדשים, לנהל דיאלוג משמעותי עם המקורות, ובכך להיות שותף פעיל ביצירה ובפרשנות של התרבות היהודית. יתירה מזו, תהליך העבודה מאפשר חוויית למידה עצמאית והרחבה של מעגלי השיח בכיתה.

במסמך זה אנו מציעים בפניכם הנחיות והמלצות אשר גובשו במהלך השנים מהתנסותם של מורים רבים ברחבי הארץ. ההנחיות נועדו להתוות דרכי עבודה אחידות ומחייבות, אשר יקלו הן על המורים והתלמידים והן על הגורמים המאשרים במשרד החינוך.

תוכנית הלימודים במחשבת ישראל לרמה מוגברת מאפשרת לתלמידים לכתוב עבודות חקר במסגרת הערכה חלופית ליחידות רביעית וחמישית.

העבודות עשויות להיות בהיקפים של: 1/2 יחידת לימוד; 1 יחידת לימוד; 2 יחידות לימוד.

כתיבת העבודה מתבססת על ידע ומיומנויות במחשבת ישראל שנרכשו כבר במסגרת לימוד שלוש היחידות הראשונות. בסיס זה יאפשר התמודדות רצינית בתהליך כתיבת העבודה.

דפי ההנחיות שלהלן מיועדים בראש ובראשונה למורה המנחה. עם זאת, ניתן להכין מהם תמצית לתלמיד (שלבי העבודה וכו').

מהי עבודה במחשבת ישראל?

עבודת-חקר במחשבת ישראל נותנת הזדמנות בידי התלמיד להעמיק בנושא נבחר מתחום התרבות היהודית לדורותיה.

מחשבת ישראל מתייחסת לרבדים ההגותיים של תרבות ישראל לדורותיה, החל ממחשבת המקרא, דרך מחשבת חז"ל, הגות ימי-הביניים, ספרות הקבלה, החסידות וההשכלה, ועד להגות ציונית ולמחשבה בת זמננו. יחד עם זאת, מחשבת ישראל מעצם טיבה נמצאת בזיקה לתחומים נוספים כמו: פילוסופיה ופסיכולוגיה, אזרחות ומשפט, ספרות ואומנות, מדע ורפואה, ועוד.

הציר המרכזי בעבודה יתמקד, אם כן, בנושאים ובהוגים מתחום המחשבה היהודית לדורותיה, עם אפשרות לראייה בין-תחומית. במסגרת זאת יוכלו נושאי העבודה לשקף העמקה ביצירתו של הוגה מסוים, שיח בין-דורי או בין זרמים הגותיים שונים, סוגיות בין-תחומיות, התמודדות עם נושאים שעל סדר היום הציבורי ועוד. כאשר העבודה נכתבת בזיקה למקצוע לימוד נוסף, יש להשתדל שהדגש בה יהיה בראש ובראשונה על מחשבת ישראל. התחום השני יהווה מקור להשוואה, לחידוד וכד', אך לא נושא שווה ערך בחשיבותו. (בכל מקרה, ראוי שהתלמיד יתייעץ לגבי תחום הדעת השני עם מורה מקצועי מתחום זה.)

כללים סטנדרטיים לכתיבת העבודה

1. כללי

ככלל, על התלמיד להקפיד על כל הכללים שהוגדרו לכתיבת עבודת גמר, כמו ניסוח הולם, תקינות לשון, רישום הערות שוליים, הפניות מדויקות למראי מקום, וכד'.

על הכותבים עבודות בכל ההיקפים לעמוד בסטנדרטים אלה.

הנחיות כלליות לכתיבת עבודות פורסמו על-ידי הפיקוח על עבודות גמר ועל ידי גורמים אחרים.

ניתן למצוא הנחיות אלה באתרי האינטרנט הבאים:

■ <http://www.amalnet.k12.il/meida/avodot>

■ <http://207.232.9.131/avodot-gemer>

בנוסף, תוכלו להיעזר בספרים הבאים:

■ **איך עושים את זה?** מדריך מעשי לחלופות בהערכת הישגים, משרד החינוך, האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים, האגף לחינוך על

יסודי, תשס"ד

■ **הזמנה לחקר** מערכי הנחיה למורים המנחים עבודות בבית הספר העל

יסודי, מט"ח, 1999

■ **ערכה** למיפוי ולהערכה של כישורי הכוונה עצמית בלמידה

בדרך החקר, פותח בידי צוות בראשות פרופ' מנוחה

בירנבוים, משרד החינוך ואוניברסיטת תל אביב, ירושלים,

2000

2. מבנה העבודה

העבודה תהיה בנויה במתכונת המקובלת הבאה:

א. עמוד שער

בעמוד השער יופיעו: שם בית הספר; מועד ההגשה; שם העבודה; היקף

יחידות הלימוד; שם הכותב/ת; שם המנחה/הבודק.

ב. תוכן העניינים

תוכן העניינים יפרט את כל חלקי העבודה לפי מספרי עמודים: מבוא, פרקי העבודה, ביבליוגרפיה, נספחים וכ"ו.

ג. מבוא

במבוא יסביר התלמיד את מהות הנושא, ויכתוב את שיקוליו בבחירת הנושא. הוא יציג את שאלת (או שאלות) המחקר ואת המבנה הכללי של העבודה. כמו כן, הוא יפרט את דרכי איסוף החומר לעבודה (קריאה, ראיונות, צפייה בסרטים, חיפוש באינטרנט ובמאגרי מידע, ביקור בספריות ובמוזיאונים וכיו"ב) ואת טיבם של המקורות שבהם עסק או נעזר.

ד. גוף העבודה

פרקי העבודה בהתאם לתוכן העניינים. (ראו להלן על כתיבת ראשי פרקים).

ה. סיכום

בסיכום יכנס התלמיד בקצרה את העמדות השונות שנדונו בעבודתו, יסיק מסקנות מהניתוח שלו ויתייחס ישירות לשאלת החקר (תמצית תשובותיו לשאלה; עד כמה לדעתו הצליח להשיב לשאלה?) כמו כן, רצוי לכתוב משוב קצר על תהליך המחקר והכתיבה, וניתן להוסיף כאן גם שאלות שנתרו פתוחות (ועשויות לשמש שאלות חקר לעבודות אחרות).

ו. ביבליוגרפיה

הביבליוגרפיה תכלול:

1. רשימת טקסטים מספרות מקור (ראו להלן) עם פרוט מראי המקום.
2. רשימת טקסטים מספרות עיון ומחקר (ראו להלן) עם פרוט מראי המקום.

ז. נספחים

בנספח ראוי לצרף טקסט מרכזי שנתח בעבודה (אם היה כזה). כמו כן, שימוש בתעודות, צילומים וכיו"ב – יש לצרף כנספחים.

3. היקף העבודה

פירוט העמודים להלן אינו כולל שער, תוכן עניינים, ביבליוגרפיה ונספחים.
עבודה בהיקף 1/2 יחידת לימוד תהיה בת 8-10 עמודים.
עבודה בהיקף 1 יחידת לימוד תהיה בת כ-20 עמודים.
עבודה בהיקף 2 יחידות לימוד תהיה בת 30-35 עמודים.
העבודה תודפס ב-word בגודל כתב 12-14 (תלוי בגופן), ברווח שורות של שורה וחצי (כ-30 שורות לעמוד).

שלבי כתיבת העבודה

להלן נציג בקצרה את השלבים השונים בהכנת העבודה, החל משלב בחירת הנושא ועד לכתיבה בפועל ולהצגת העבודה כרפראט.

תכנון השיעורים ולוח הזמנים

על המורה להיערך מראש לקראת השלבים השונים, ולתכנן יחד עם התלמידים לוחות זמנים מפורטים וריאליים לשלבים השונים. הניסיון מלמד כי היערכות מסודרת ועמידה בלוחות הזמנים מייעלות ומקלות על המורה ועל התלמידים כאחד. מומלץ לא לדחות את תחילת התהליך לכתה י"ב, אלא להתחיל בו כבר במחצית כתה י"א (ט"ו בשבט) כדי להימנע מעומס יתר.

בשנה שבה נכתבת העבודה יש להקדיש לפחות שיעור אחד בשבוע להדרכת התלמידים הן באופן כיתתי והן באופן פרטני לקראת הכתיבה. בשלבים המרכזיים יש כמובן להקדיש לעניין זמן רב יותר בכל שבוע. תחילה יש להקדיש שיעורים כיתתיים לתהליך כתיבת העבודה בכלל: מהי עבודה במחשבת ישראל? מה חשיבותה וערכה מבחינת התלמידים? מהן הדרישות המעשיות וכיצד מתמודדים אתן כהלכה וכו'. זו גם הזדמנות להפגיש את התלמידים עם "מדף הספרים היהודי" על המגוון שבו, ולהדריך במיומנויות של לימוד עצמי: כיצד למצוא מקורות, כיצד ללמוד ולנתח מקור באופן עצמאי, וכו'.

בד בבד יש להתחיל בעבודה פרטנית עם כל תלמיד (או זוגות תלמידים) על בחירת הנושא ופיתוחו לכלל עבודה. מטבע הדברים, היקף העבודה (מ-1/2 יחידת לימוד עד ל-2 יחידות לימוד) מכתוב גם את מידת הזמן ואת טיב ההנחיה הנדרשים.

סך הזמן המוקדש לתהליך הכנת העבודה עד סיומה לא יפחת מחצי שנה: זהו פרק הזמן המינימלי המאפשר היערכות הולמת של הכיתה כולה ושל התלמידים כפרטים לכתובת עבודה ראויה.

להלן לוח זמנים **מומלץ** לשלבים השונים (אך **גמיש** בהתאם לאופי הכיתה ולגודלה, להיקף העבודה ולנושאה). ככלל, חשוב שיהיה תהליך הדרגתי ומתמשך. עם זאת, בשלבים שלא ציינו בהם פרק זמן – ניתן לרכז את השיעורים בפרקי זמן קצרים:

היערכות כללית: 2-3 שיעורים

1. בחירת נושא וניסוח שאלת חקר: 2-3 שיעורים
2. איסוף החומר ומיונו: 6-8 שיעורים (כחודש וחצי)
3. כתיבת ראשי פרקים: 3-4 שיעורים
4. הגשת הצעה ומשוב עליה: 2-3 שיעורים
5. כתיבת העבודה: 6-8 שיעורים (כחודשיים וחצי)
6. הצגת רפראט והגשת העבודה

ההנחיות שלהלן ביחס לשלבים השונים הן כלליות, ומתייחסות לעבודות בכל ההיקפים.

1. בחירת נושא וניסוח שאלת חקר

השלב הראשון של הכנת העבודה הוא בחירת נושא מתחום מחשבת ישראל. יש להגדיר את הנושא באופן ברור וממוקד, ולקבוע שאלה מנחה מרכזית (או שאלות אחדות כאלה) אשר תשמש ציר מרכזי בחקר.

הרכבת רשימת נושאים

כפני המנחה עומדות מספר אפשרויות:

1. ניתן לאפשר לתלמידים את החופש להציע נושאים המעניינים אותם באופן אישי.
2. ניתן לבנות רשימה מגוונת של נושאים לבחירה, שאותה ניתן לגבש בדרכים אחדות:
 - נושאים הנגזרים מתוך ספרי הלימוד שנלמדו בכתה. לדוגמא: במסגרת "ערך חיי אדם בתרבות ישראל": עונש מוות – בעד ונגד; הפלות מלאכותיות בהלכה היהודית ובמשפט הישראלי; כדיון שבויים תמורת מחבלים.

- נושאים חדשים שאינם נגזרים ישירות מספרי הלימוד, אך שייכים לעולם התוכן של מחשבת ישראל. לדוגמא: תפיסות שונות של תורת הנפש; מעמד האישה ביהדות; תפיסת החג בחברה הקיבוצית-חילונית.
- נושאים בין-תחומיים העומדים בזיקה למחשבת ישראל. לדוגמא: גלגולו של מוטיב עקידת יצחק בהגות מודרנית, בספרות ובאומנות; "חזרה בתשובה" ביהדות ובדתות אחרות; בריאת העולם – ביהדות, במדע ובמיתוס.
- 3. אפשרות נוספת העשויה להקל על המורה היא שהנושאים השונים יתייחסו כולם ל**נושא-על מארגן**. דבר זה מאפשר בנייה של בסיס משותף לעבודה לכלל התלמידים, וכן מייעל את מלאכת ההנחיה של המורה (מבחינת התמצאותו בנושא המארגן, איתור ביבליוגרפיה מתאימה וכו'). הקירבה בין הנושאים השונים תורמת גם להפריה הדדית בין התלמידים. למשל, סביב נושא-על מארגן – **קבלה ומיסטיקה יהודית** – אפשר להציע נושאים כמו: יחס הרמב"ם לקבלה; יחס ההלכה היהודית למאגיה; השפעת האסלאם על מיסטיקנים יהודים בימי הביניים; אמונה בגלגול נשמות ביהדות; ועוד.

ניסוח שאלת החקר

כדי למקד את הכותב בעבודתו ולהדגיש את מטרותיו העיקריות בהכנת העבודה, יש לנסח שאלות חקר מרכזיות (עד שלוש שאלות) שינחו אותו בעבודתו, כך שהכנת העבודה תכוון בראש ובראשונה כדי להשיב לעומק על השאלות הללו. השאלות יתייחסו בעיקר לממד החדשני שבעבודה, וישמשו מעין גורם מנחה שיסייע לתלמיד להבחין בין עיקר לטפל בכל מקור שהוא לומד או מנתח. על כן יש להקפיד לנסח שאלות ממוקדות שניתן למצוא להן תשובה (לפחות באופן עקרוני).

שאלות אלה עשויות להתייחס למשל:

- לכירור עמדות בנושאים שאינם מוכרים דיים
- לבחינה מחודשת של עניין מוכר לכאורה
- לחשיפת התפתחות של מושג או תופעה תרבותית
- להשוואות בין הוגים ושיטות
- לעימות בין צפוי למצוי
- להעלאת דילמות וסוגיות שנויות במחלוקת

דוגמאות לנושאים ולשאלות חקר בעבודות שהוגשו בעבר על-ידי תלמידים

■ מבנה הנפש ובריאות הנפש: השוואה בין הרמב"ם לבין פרויד

שאלות חקר:

1. כמה דומות וכמה שונות תורת הנפש של הרמב"ם לעומת זו של פרויד?
2. אילו הנחות יסוד פילוסופיות על טבע האדם וחירותו מסתירות בתורות נפש אלה?
3. תורת נפש כבבואה של השקפת עולם במשנתם של רמב"ם ופרויד.

■ תמורות במעמד האישה היהודית בעת החדשה

שאלות חקר:

1. באילו תחומי חיים בא לידי ביטוי מעמדה של האישה היהודית בעת החדשה? (עבודה מחוץ לבית; לימוד נשים; תפילה; וכו')
2. אילו שינויים חלו במעמד האישה במהלך מאתיים השנים האחרונות, ועל איזה רקע?
3. כיצד התקבלו שינויים אלה על ידי פוסקי הלכה מרכזיים?

■ התערבות האדם בתהליכי היצירה וההולדה הטבעיים

שאלות חקר:

1. אילו בעיות מעורר "שיבוט גנטי" בבני אדם מן ההיבטים: ההלכתי, המוסרי והחברתי?
2. האם מותר לאדם, לפי ההלכה היהודית, להתערב בכריאה האלוהית?
3. כיצד התפתחה מסורת "הגולם" מן התלמוד ועד ימינו?

שאלות חקר:

1. מצוות פדיון שבויים בתרבות היהודית – בעד ונגד.
2. שחרור שבויים תמורת מחבלים – האם המחיר מוצדק?

■ עם בחירה

שאלות חקר:

1. עם ישראל – האם "עם לבדד ישכון" או עם "ככל העמים"?
2. עם בחירה – זכות, חובה או בחירה?
3. העם הנבחר – מושג קיים לעד או מושג שעבר זמנו?

2. איסוף החומר ומינוו

על התלמידים להתארגן לאיסוף ביבליוגרפיה ראשונית בעזרת המנחה, לשקול את ערכם של המקורות השונים ולהחליט מה מתאים לשימוש בעבודתם.

חיפוש יעיל של חומר

לחיפוש חופשי ולהתרשמות ראשונית ממגוון מקורות יש ערך בתהליך הכנת העבודה. עם זאת, כדי להימנע מבזבוז זמן ומשאבים מיותרים – על המנחה ללוות את התלמידים ליווי צמוד בשלב זה.

החיפוש הראשוני יכול להיעשות בעזרת:

- קטלוג נושאים וספרים בספרייה: ספריית בית הספר; ספרייה אזורית או ספרייה אוניברסיטאית; "קטלוג חיפה" וכיו"ב.
- מאגרי מולטימדיה במחשבת ישראל: פרויקט השו"ת; חברותא ללומד; חלמיש; תקליטור תורני (DBS) ועוד.
- אתרים מומלצים באינטרנט: דעת; מורשת; כיפה; שרשים; סנונית ועוד.
- שימוש במנועי חיפוש (כמו google וכד'), באמצעות מילות מפתח.

קשיים אפשריים בשלב איסוף החומר:

- **חוסר התמצאות** בדרכי חיפוש חומר ביבליוגרפי מגוון (ספרים, תקליטורים, כתבי עת וכו')
- **קושי** באיתור ביבליוגרפיה מתאימה ורלוונטית לנושא המדויק של העבודה
- **ריבוי החומר הביבליוגרפי**: קושי בהבחנה בין רלוונטי ללא-רלוונטי ובין עיקר לטפל (בעיות העולות בעיקר בעת חיפוש באתרי אינטרנט)

להלן המלצות מעשיות אחדות:

1. המנחה ידריך ויתרגל את התלמידים במיומנויות **חיפוש סלקטיבי** של פריטים ביבליוגרפיים.
2. המנחה יעבוד בשיתוף עם ספריית בית-הספר ו/או המרכז למשאבי מידע. הוא יידע את הספרנים בנושאי עבודות החקר ובלוח הזמנים כדי שאלה יוכלו לסייע לתלמידים.
3. המנחה ידריך את התלמידים להיעזר ברשימות ביבליוגרפיות הנמצאות בגוף הספרים הנוגעים לנושא עבודתם. רצוי להתייחס לספרים או למאמרים עכשוויים כדי להגיע להפניות הביבליוגרפיות העדכניות ביותר. הפניות אלו יופיעו ברשימה הביבליוגרפית שבסוף המאמר או בהערות השוליים שלאורך המאמר.
4. התלמידים מוזמנים ליצור קשר עם מומחים או אנשים העוסקים בתחומים הקשורים לנושא העבודה (למשל: בעלי תפקידים ציבוריים, רבנים, אנשי אקדמיה, מורים אחרים בכיה"ס וכו'), ולהיעזר בהם ביעוץ ובהכוונה.
5. מומלץ כי כל תלמיד יארגן לעצמו כרטסת אישית: בכל כרטיס יהיו רשומים פרטי הספר או המקור שבו הוא נעזר (שם הספר, המחבר, הוצאה, מקום, שנת ההוצאה; שם מאמר ועמודים רלוונטים; כתובת האתר באינטרנט וכו'). כרטיס זה יקל עליו את המעקב אחרי מקורותיו וכן את רישום הביבליוגרפיה בסוף העבודה.

הבחנה בין ספרות מקור לספרות עיון ומחקר

במיון המקורות לעבודה יש להבחין בין ספרות מקור לבין ספרות עיון ומחקר: **ספרות מקור** היא ספרות ראשונית כגון: ספרות מקראית, ספרות חז"ל, פרשנויות המקרא, ספרים חיצוניים וכו' או טקסטים חשובים בני זמננו. ספרות מקור היא ספרות שנכתבה על ידי יוצרים מרכזיים בתרבות, והיא נחשבת בדרך כלל כספרות מכוננת. על פי רוב מדובר במקורות קדומים.

לעומת זאת, **ספרות עיון ומחקר** נכתבת בידי חוקרים ומלומדים (בעיקר אנשי אקדמיה ואנשי רוח) על **אודות** ספרות מקור. ספרות זו הינה בדרך כלל ספרות פרשנית (או, והיא משקפת גישות מחקר שונות או עמדות אישיות כלפי המקורות. או ספרות שמטרתה: סיכום, מיון, סקירה וכיו"ב של המקורות הראשוניים)

כל עבודה בכל היקף תכלול מקורות מספרות מקור ומספרות מחקר.

עבודת החקר תתבסס בראש ובראשונה על מקורות ראשוניים, ואילו ספרות העיון והמחקר תבוא בהמשך ותשמש בעיקר ככלי עזר פרשני. עם זאת, ניתן להיעזר בספרות המחקר כבר בשלב ראשון בעיקר כדי לאתר את המקורות הראשוניים לנושא. לכן מומלץ בשלב מוקדם ככל האפשר להגיע למאמר אחד לפחות, על הנושא הנבחר או על נושא קרוב, אשר ממנו ניתן יהיה לקבל הפניות למקורות חשובים נוספים. מקורות חשובים ומרכזיים זוכים בדרך כלל להתייחסויות רבות בספרות המחקר, וראוי לשים לב אליהם במיוחד. ככלל, כדי לקבל תמונה מקיפה ועדכנית ככל האפשר של המקורות בנושא, יש להעדיף **מאמרים מאוחרים יותר**.

לסיכום, המאמר המחקרי שבחרנו יישמש לשתי מטרות שונות:

1. אמצעי להגיע לספרות מקור המצוטטת בתוכו ולקבל תמונה כללית על הנושא.
2. מקור בפני עצמו לניתוח ביקורתי בשלב מאוחר יותר בעבודה. (בעיקר בעבודות בהיקף גדול)

התלמידים ישתדלו לגשת אל הטקסט הנדון (הן ספרות המקור והן ספרות המחקר) **בגישה ביקורתית**, זהירה ועניינית: לא מגמתית ולא 'משוחדת'. כך למשל, עליהם לבחון איך מחבר מאוחר משתמש במקורות קדומים יותר, שעליהם הוא מתבסס (כגון, כיצד המדרש משתמש בפסוק מקראי; איך הרמב"ם מפרש מדרש של חז"ל); האם הוא מפרש אותם באופן נאמן להקשרם ולמשמעותם המקורית, או שהוא עושה בהם שימוש מגמתי? כדי לעמוד על הדרכים השונות להבין מקור ראשוני, ראוי להעמיד זה מול זה פירושים או מחקרים שונים, ולבחון את ההבדלים האפשריים בפרשנות ספרות המקור.

להלן דוגמאות לשאלות מנחות להבנת היחס של ספרות המחקר אל ספרות המקור:

- האם המקור עצמו הוא חד משמעי או ניתן לפרשנויות שונות?
- האם הכותב מצטט כהלכה את המקורות הראשוניים, או שמא יש בציטוטו ובפרשנותו משום הטיה או מגמתיות?
- האם הוא מתייחס רק להיבט מסוים במקור, או אל מלוא ריבוי ההיבטים והרבדים של המקור?
- כיצד משתמש החוקר במקורות כדי לבנות ולהצדיק את התיזה שלו?
- האם בעל המחקר מצליח להאיר את המקור באופן מקורי וחדשני?
- האם הוא מתפלמס עם המקור?
- האם וכיצד מחקרים שונים משלימים זה את זה בהתייחסותם למקור מסוים?
- האם המחקר מצליח לשכנע בעמדתו?

3. **כתיבת ראשי פרקים לעבודה**

רצוי שכתובת ראשי הפרקים לעבודה תיעשה רק בשלב זה, דהיינו רק לאחר ניסוח שאלת החקר והיכרות ראשונית עם הביבליוגרפיה לנושא שנבחר. בשלב זה גם מתגבשת אצל התלמיד דרך העבודה המתבקשת עם המקורות שמצא: מהם המקורות המרכזיים שלו? כיצד יארגן אותם? כיצד ינתח אותם? מהן ההשערות שאותן יבחן? וכיו"ב.

ראשי הפרקים ישקפו את חלוקת הנושא הראשי לתת-נושאים ולנושאי משנה. כל ראש פרק ישמש מעין כותרת לפרקים ולסעיפים השונים בתוך העבודה, ויהווה נקודת מוצא לפיתוחם ולהרחבתם בשלב הכתיבה. ראשי הפרקים יכולים להיבנות בדרכים שונות, ובלבד שיהיה בהם מבנה הגיוני ושיטתי.

למשל, ניתן לבנות את ראשי הפרקים לפי העקרונות המארגנים הבאים:

- סכיב היבטים שונים של הנושא (כגון: היבטים פילוסופיים, דתיים, חברתיים וכיו"ב)
- לאורך תקופות שונות (למשל: תקופת חז"ל, ימי הביניים, העת החדשה וכיו")
- כהשוואה בין הוגים או זרמים שונים
- כשולבים שונים בבניית טיעון (הנחות, טענות, נימוקים, השלכות וכיו")

ראוי כי ראשי הפרקים לא יהיו כותרות כלליות בלבד, אלא יפורטו למרכיבים קטנים וממוקדים יותר.

ככל שראשי הפרקים יהיו מפותחים וממוקדים יותר – כך ייקל אחר כך על התלמיד בעת הכתיבה. ניתן לראות בראשי הפרקים מעין "שלד" שעליו תיבנה העבודה בהמשך. שלד ברור ומפורט מסייע לתלמיד לא רק בארגון מבנה ברור ושיטתי לעבודתו, אלא גם בהבהרת הרציונל הכללי שלה ובחידוד הרעיונות והמטרות המרכזיים.

כמובן, יש לקחת בחשבון שראשי הפרקים עשויים לעבור שינויים במהלך הכתיבה, מבחינת הסדר שלהם, ניסוחם המדויק, הדגשים שבהם, הפרופורציות שבין חלקים שונים בנושא וכו', אולם קיומו של השלד הבסיסי מבטיח שלכל אורך השינויים בהמשך ייוותר ציר מרכזי וברור לעבודה.

4. הגשת הצעת החקר וחשוב עליה

כעת יכין התלמיד מעין "הצעת מחקר" לעבודתו. הצעה זו מתבססת על השלבים הקודמים, ועליה להכיל את המרכיבים הבאים:

- הגדרת הנושא והסיבות לבחירתו
- שאלות החקר
- ראשי פרקים מפורטים לעבודה
- המקורות הראשוניים המרכזיים שינחתו בעבודה
- רשימה ביבליוגרפית: ספרות המקור וספרות העיון והמחקר שבה ייעזר התלמיד.

הצעת עבודה זו תוגש מודפסת למנחה העבודה, והיא טעונה אישור המורה ורכז בחינות הבגרות במשרד החינוך. בשלב זה על המנחה לתת לתלמיד משוב ראשוני, שבו חיזוקים, הערות, הארות או המלצות.

המשוב יתייחס:

- **לנושא** שנבחר – מבחינת בהירותו (לא מעורפל או כללי מדי), מיקודו (לא רחב או מפוזר מדי), רמתו (הולם את הרמה המצופה מעבודה השקולה לבחינת בגרות) והתאמתו לתלמיד וליכולותיו.
- **לשאלת/ות החקר** – מבחינת ניסוחן והאפשרות הראלית להשיב עליהן במסגרת העבודה המוצעת.

- **לראשי הפרקים** – מבחינת הקפת הנושא באופן ראוי וממצה.
- **לביבליוגרפיה המוצעת** – מבחינת זמינות המקורות ואיכותם, וכן התאמתם לנושא העבודה וליכולתו של התלמיד.

5. **כתיבת העבודה**

על בסיס ההצעה שהוגשה ואושרה ניתן כעת לגשת למלאכת הכתיבה עצמה.

העבודה תתבסס על ראשי הפרקים שהתלמיד הכין מראש, אף כי ייתכן – מטבע הדברים – שבמהלך תהליך החקר והכתיבה יחליט התלמיד להכניס שינויים בהיבטים מסוימים של התכנון המקורי (במה להתמקד יותר, במה להרחיב ובמה לקצר). עם זאת, חשוב כי תהליך הכתיבה ילווה בראשי פרקים מפורטים ככל האפשר, אשר יבטיחו שימת לב מרבית למבנה העבודה, להתמקדות בנושא המוגדר ולמיצוי ראוי שלו.

כאמור, במהלך כתיבת העבודה יש להקפיד על כל הכללים המקובלים בעת כתיבת עבודות (מבנה, בהירות הטיעון, ביסוס ראוי של הטענות, לשון וסגנון תקינים והולמים, דרכי ציטוט והפניות, וכו'), ולא נרחיב על כך במסגרת זו.

להלן נתייחס רק להנחיות דיסציפלינריות המיוחדות למחשבת ישראל ולמדעי הרוח בכלל.

יישום חזומוניות למידה במחשבת ישראל

אנו מניחים שתלמיד ניגש לכתיבת עבודת חקר לאחר שכבר רכש בשנות לימודיו הקודמות את המיומנויות האופייניות למקצוע. על כן, בעבודתו חייב התלמיד לתת ביטוי מרבי למיומנויות לימוד אלה (ראו תוכנית הלימודים של "מחשבת ישראל", הוצאת ת"ל, תשנ"ט, ע' 30-34)

להלן רשימת המיומנויות בקריאת טקסטים ובניתוחם:

- **קריאה**
הבנת הנקרא באופן מילולי; הבנת המושגים; מיצוי רעיונות מרכזיים; הבנת עמדתו של הכותב; קריאה רפלקטיבית; קריאה ביקורתית.

- **סיכום ותמצות**
סיכום ותמצות עיקרי הרעיונות בטקסט; הצגת טיעון מרכזי (התיזה) של טקסט.
- **הצגת שאלות ודילמות**
הצגת שאלות מסוגים שונים להבנת המקור; ניסוח מדויק של שאלות; העלאת דילמות מוסריות שהמקור מעורר.
- **קישור**
יכולת קישור טקסט לזרם מחשבה בהגות היהודית או הכללית; חשיפת אינטרטקסטואליות.
- **הבחנה**
הבחנה בין עיקר לטפל, בין עובדה לדעה ולהשערה, בין הנחות לראיות ולמסקנות; הבחנה בין סוגים שונים של טקסטים: ספרות חז"ל, עיון פילוסופי, ספרות מיסטית, הגות מודרנית וכו'; הבחנה בהבדלים בין הוגים/תקופות/זרמים בנוגע לסוגיה נדונה.
- **זיהוי ואיתור**
חשיפת הרצף הכרונולוגי של הטקסטים שמהווים את הבסיס לעבודה; זיהוי הרבדים השונים בטקסטים הרב-רבדיים וזיהוי הלשון המיוחדת האופיינית לזרמי מחשבה שונים; זיהוי השפעות גומלין בין-תרבותיות.
- **השוואה**
איתור דמיון ושוני בין טקסטים/הוגים/סוגיות/תקופות; השוואה ביקורתית בין תפיסות הגותיות שונות או בין חוקרים שונים ביחס לאותה הגות.
- **פענוח מוטיבים תרבותיים**
זיהוי מוטיבים תרבותיים ומעקב אחר השתלשלות המוטיב ביצירות מתקופות ומסוגים שונים.
- **הסקת מסקנות**
מסקנות מניתוח של הטקסטים מספרות המקור והמחקר; מסקנות אישיות של הכותב.

■ שיפוט ונקיטת עמדה

ביסוס דעות על עובדות; הצגת בעד ונגד עמדות המובעות בטקסט; נקיטת עמדה עצמאית ומנומקת בסוגיה הנדונה.

אנחנו מציעים שהמורה המנחה את העבודות האישיות יחדד וילכן את המיומנויות הללו עם התלמידים במהלך השלבים השונים של כתיבת העבודה. רצוי שהדבר ייעשה לא רק בשעת הליווי האישי של התלמיד הכותב, אלא אף במסגרת כיתתית (הן במסגרת ההוראה הרגילה של המקצוע והן במסגרת שיעורים מיוחדים המיועדים להדרכה לקראת כתיבת העבודה).

מומלץ להבהיר כל אחת מן המיומנויות על סמך דוגמאות קונקרטיות, הן בדוגמאות שהמורה המנחה מביא בפני התלמידים והן מעבודות התלמידים.

בהמשך למיומנויות השונות שהצגנו, נדגיש מספר עקרונות שיבטיחו את אמינות העבודה.

- יש להימנע מהצגת דברים באופן גורף וכוללני כ"עמדת היהדות", אלא לייחס אותם במדויק להוגה או לזרם מחשבה מסוים, ובכך גם לחשוף את ריבוי הגוונים ביהדות.
- בטיפול בכל סוגיה בתחום מחשבת ישראל, תיעשה הבחנה ברורה בין הרבדים השונים שבתחום הדעת ובין התוקף של כל מקור: מדרש שונה ממקרא, תלמוד שונה מפוסקים, ספרות מוסר אינה הלכה פסוקה ומחייבת, וספרות מיסטית שונה מפילוסופיה ראציונלית.
- יש לשים לב להקשר ההיסטורי, החברתי והתרבותי שבו חומר המקור, ולהימנע מאנאכרוניזם או משיפוטיות המתעלמת מן ההקשרים הללו.
- בנושא שמתפתח לאורך השנים יש להציג את השתלשלותו. כך למשל, נושא משפטי יכול להתפתח מן החוק המקראי, דרך המשנה והתלמודים ועד להלכה פסוקה ולשו"תים בני זמננו, וחשוב שההשתלשלות ביניהם תבוא לידי ביטוי בעבודה.

6. העגת ריראט

תלמיד שחקר נושא במשך שנה, אמור להפוך במידה מסוימת למעין 'מומחה' בתחום המחקר שלו: הוא קרא מקורות וביבליוגרפיה מחקרית, וחיבר עבודת-חקר סביב ציר של שאלה מחקרית. לכן מומלץ שהוא יציג את מחקרו כרפראט בפני הכתה או במעמד מכובד אחר (למשל, "ערב מגמה" בנוכחות חברים, הורים, מורים, בודק חיצוני וכיו"ב).
ראוי כי בהערכה הסופית של העבודה יינתן משקל (עד כ-10% אחוזים) גם להצגה זו.

7. דרכי הערנה

בהערכת עבודה ראוי לקחת בחשבון מרכיבים אחדים, בנוסף לאלו הנבדקים בבחינה: השקעת הכותב, תהליך העבודה, עבודת צוות, עמידה בלוח הזמנים, עיצוב חיצוני של העבודה, הקפדה על כללי הכתיבה (מבנה, שימוש במקורות וכיו'), היקף ומיצוי וכיו'.

להלן טבלה מומלצת להערכת העבודה (בכל ההיקפים) לפי מדדים ומרכיבים שראוי להתייחס אליהם.
(ניתן לבנות טבלת הערכה שונה, המתייחסת לכל שלב מן השלבים הנ"ל בנפרד: הגשת ראשי פרקים, גיבוש מקורות וכיו').

מחנן להערכת עבודת חקר של התלמיד

ניקוד	פירוט	מרכיבים וניקוד		מדדים וניקוד
	הגדרה ברורה של הנושא; הבנה מדויקת, מלאה וממצה של הנושא; ניסוח תקין של שאלות חקר;	5%	הבנה הנושא	תוכן ומיומנויות 55%
	בעבודה בא לידי ביטוי ידע מבוסס ומקיף על הנושא, שימוש במגוון מקורות מידע, בין-תחומיות, הבחנה בין שימוש ספרות מקור וספרות עיון ומחקר.	20%	ידע ומקורות מידע	
	בעבודה באים לידי ביטוי הבנה מעמיקה של החומר, אינטגרציה של מקורות, וכן ניתוח ופיתוח המקורות באופן עצמאי על פי המיומנויות השונות.	25%	הבנה ותהליכי חשיבה עצמית	
	בעבודה באה לידי ביטוי חיבה יצירתית ויש בה היבטים מקוריים ולא שגרתיים על הנושא.	5%	מקוריות וחדשנות	
	העבודה בנויה בצורה מסודרת ושיטתית, ויש בה הגיון פנימי. יש בה כל החלקים: מבוא, סיכום וכו'.	6%	סדר ושיטה	סדר ומבנה 10%
	יש בעבודה תרשימים וטבלאות המסייעים לארגון הנושא ולהבהרתו.	2%	תרשימים וטבלאות	
	ניתנו כותרות מדויקות לכל עניין חדש.	2%	כותרות	
	אין שגיאות כתיב, יש פיסוק הגיוני ושימוש תקין ומגוון במילות קישור.	6%	תקינות הלשון	שפה ותקינות 10%
	משלב השפה ואוצר המלים והביטויים, שימוש במונחים מתחום הדעת.	4%	אוצר מלים	

ניקוד	פירוט	מרכיבים וניקוד		מדדים וניקוד
	הטקסט כתוב בצורה נעימה ונוחה לקריאה (מבחינת סוג וגודל אותיות, צבעים וכו').	2%	טקסט קריא	צורה ועיצוב גרפי 5%
	העבודה מעוצבת בצורה גרפית נאותה, ומוגשת בצורה אסתטית.	3%	גרפיקה ואסתטיקה	
	העבודה נעשתה תוך שיתוף פעולה פעיל בין התלמידים המגישים וכינם לבין המנחה, ומתוך כבוד הדדי.	5%	שיתוף פעולה	תהליך העבודה 10%
	התלמידים הקפידו לעבוד על פי השלבים השונים, ועמדו בלוח הזמנים.	5%	שלבי העבודה	
	התלמידים יציגו את העבודה בפני חבריהם ובפני המורה (או הבודק) וישיבו לשאלות לגביה.	10%	הצגת העבודה	רפראט 10%
				סך הכול 100

גֶּרֶוֹן הַסְּפָרִים הַיְהוּדִי

הַעֲשֵׂה לַמִּדְרָג מַחֲשֵׁבֶת יִשְׂרָאֵל שֶׁל סֵפֶרֶיִת בֵּית-הַסֵּפֶר

להלן מבחר של ספרים – מקור ועיון – למדף הספרים במחשבת ישראל בספריית בית הספר.

ספרים אלו יסייעו ויתרמו ללמידה במגמת מחשבת ישראל, ובעת הכנת עבודות יאפשרו לתלמידים זמינות של מקורות ראשוניים. כמו כן, ספרים אלה יעשירו את 'ארון הספרים היהודי' לטובת כלל תלמידי בית הספר.

- אורבך אפרים אלימלך, **חז"ל אמונות ודעות**, הוצ' י"ל מאגנס, ירושלים, תשמ"ו
- אחד העם (אשר צבי גינצברג), **כל כתבי אחד העם**, הוצ' דביר ת"א ו'הוצאה עברית', ירושלים תשי"ד.
- ר' אלבו יוסף, **ספר העיקרים**, ההדיר וצרף מבוא אליעזר שביד, ספריית דורות, מוסד ביאליק, תשמ"ט
- בובר מרטין, **אור הגנוז**, הוצ' שוקן, ירושלים ות"א, תשל"ט
- בובר מרטין, **דרכו של אדם על-פי תורת החסידות**, הוצ' מוסד ביאליק, ירושלים תשי"ז.
- בובר מרטין, **תעודה ויעוד**, הספריה הציונית ע"י ההסתדרות הציונית, ירושלים תשמ"ד.
- ביאליק ח"נ וי"ח רבניצקי, **ספר האגדה**, הוצ' דביר, ת"א.
- רבי משה בן מימון (רמב"ם), **מורה הנבוכים**, תרגם מכאל שוורץ, הוצ' אוני ת"א. (או מהדורת קאפח)
- רבי משה בן מיימון (רמב"ם), **משנה תורה**, רמב"ם לעם, הוצ' מוסד הרב קוק, ירושלים.
- רבי משה בן מיימון (רמב"ם), **אגרות הרמב"ם**, ערך יהושע בלאו, הוצ' מקיצי נרדמים, ירושלים תש"ך.
- רבי משה בן נחמן (רמב"ן), **פירושי התורה לרבינו משה בן נחמן**, (שעוועל), הוצ' מוסד הרב קוק, ירושלים תשי"ט.

- גורדון אהרון דוד, **כתבי אהרון דוד גורדון**, הוצ' הספריה הציונית, תשי"ז.
- הלוי, הרב חיים דוד **קיצור שולחן ערוך – מקור חיים**.
- רבי יהודה הלוי (ריה"ל), **הכוזרי**, תרגום אבן שמואל, הוצ' דביר תשנ"ד.
- הס משה, **רומי וירושלים**, הוצ' אמנות בע"מ, ת"א תרצ"ט.
- הרצברג ארתור, **הרעיון הציוני**, הוצ' כתר ירושלים, 1971.
- השל אברהם יהושע, **השבת**, הוצ' בית הלל, ירושלים.
- ויזל אליעזר, **עם שחר**, הוצ' עדי, מהד' ידיעות אחרונות, ת"א.
- ירושלמי חיים יוסף, **זכור**, הוצ' עם עובד, תשמ"ח.
- רבי משה חיים לוצאטו (רמח"ל), **מסילת ישרים**, מוסד הרב קוק ומחברות לספרות, ירושלים תש"ט.
- ליבוביץ' ישעיהו, **יהדות, עם יהודי ומדינת ישראל**, הוצ' שוקן, ת"א תשל"ט.
- ליבוביץ' ישעיהו, **מדע וערכים**, האוניברסיטה המשודרת, משרד הביטחון
- מנדלסון משה, **ירושלים**, לגבולם בהשתתפות מוסד ביאליק ומסדה, ירושלים ות"א תש"ז.
- סולובייצ'יק יוסף דב, **איש האמונה**, הוצ' מוסד הרב קוק, ירושלים תשמ"א.
- פילון – **כתבי הפילוסופיים**, מבחר ערוך בידי יוחנן לוי, הוצ' מאגנס, ירושלים תשמ"ז.
- פרום אריך, **והייתם כאלוהים**, תרגם וערך יורם רוזלר, הוצ' רובינשטיין, ירושלים 1975.
- פרנקל ויקטור, **האדם מחפש משמעות**, הוצ' דביר, ת"א, 1970.
- ראי"ה (הרב אברהם יצחק הכהן) קוק, **אורות**, הוצ' מוסד הרב קוק, ירושלים תשכ"ג.
- רביצקי אביעזר, **הקץ המגולה ומדינת היהודים**, הוצ' עם עובד, ת"א תשנ"ג.
- רבנו בחיי אבן פקודה, **חובות הלכות**, הוצ' מוסד הרב קוק, ירושלים 1973.
- רוזנברג שלום, **טוב ורע בהגות היהודית**, האוניברסיטה המשודרת, משרד הביטחון
- רוזנצווייג פרנץ, **נהריים**, הוצ' מוסד ביאליק, ירושלים תשל"ח.

- רס"ג (רב סעדיה גאון), **ספר האמונות והדעות**, תרגם הרב יוסף קאפח, הוצ' מוסד הרב קוק.
- שביד אליעזר, **מחזור הזמנים**, הוצ' עם עובד, ת"א, 1998
- שביד אליעזר, **הפילוסופים הגדולים שלנו**, ידיעות אחרונות וספרי חמד, תל אביב
- שביד אליעזר, **היהודי הבודד והיהדות**, הוצ' עם עובד, ת"א, תשל"ד.
- שביד אליעזר, **עיונים בשמונה פרקים לרמב"ם**, הוצ' הסוכנות היהודית לא"י, ירושלים תשכ"ט.
- שדה פנחס, **תיקון הלב**, הוצ' שוקן, ירושלים ות"א, 1982.
- שלום גרשום, **דברים בגו**, הוצ' עם עובד, ת"א 1975.
- שפינוזה ברוך, **מאמר תיאולוגי מדיני**, הוצ' י"ל מאגנס, ירושלים תשכ"ב.
- תשבי ישעיהו, **משנת הזוהר**, הוצ' מוסד ביאליק, ירושלים תשמ"ב.
- **תורת חיים**, חמישה חומשי תורה (ומבחר פרשני ימי הביניים), הוצ' מוסד הרב קוק.
- **משנה**, מהדורת חנוך אלבק.
- **תלמוד בבלי**, מהדורת הרב עדין שטיינמלץ.
- מדרשים: **מדרשי רבה, מדרש תנחומא, אבות דרבי נתן** וכו'.
- ספר החינוך, מהדורת שעוועל, מוסד הרב קוק, ירושלים, תש"ן.
- לקסיקון, **התרבות היהודית בזמננו**, הוצ' עם עובד, ת"א תשנ"ג.
- **סידור אביחי** (או כל סידור מבואר אחר).
- **הגדה של פסח**, עורך הרב עדין שטיינמלץ, כרטא, ירושלים תשל"ט.

תקליטורים

- פרויקט השו"ת, אוני' בר-אילן
- התקליטור התורני (DBS)
- חברותא ללומד, אוני' בר-אילן
- חלמיש

